

ВІСНИК ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія юридична

Випуск 35

Львів – 2000

Н. Багай

ДО ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Є загальне поняття науки, яке повинно мати базове, фундаментальне значення для характеристики галузевої, зокрема, юридичної науки.

Наука, по-перше, завжди була і завжди буде сферою інтелектуальної людської діяльності. "функцією якої є вироблення теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність" [14, с.866]. По-друге, наука трактується і "як така, що історично склалася і безперервно розвивається на основі суспільної практики, система знань про природу, суспільство і мислення, про об'єктивні закони їх розвитку" [3, с.314]. По-третє, наука є складовою частиною духовної культури суспільства, однією з форм суспільної свідомості [2, с.479].

Вживаючи термін "наука" для позначення окремих галузей наукових знань, цей термін можна визначити як системну галузь знань. У такому розумінні науки поділяються на три основні групи: природничі науки, суспільні та науки про мислення і пізнання. Крім цих основних груп, є ще одна велика група, яка виникла на стику основних, однак не входить цілком у жодну з перелічених груп. Це – група технічних наук в їх широкому розумінні.

Суспільні (соціальні) науки – це науки, предметом дослідження яких є явища суспільного життя. А тому група суспільних наук відображає взаємозв'язки окремих сторін чи елементів внутрішньої структури суспільства.

Однією із системних галузей знань, що належить до групи суспільних (соціальних) наук, зокрема наук про політичну і юридичну надбудову, є юридична (правова) наука. Об'єктивною основою для виділення юридичної науки в системі суспільних (соціальних) наук є наявність специфічних закономірностей права і держави. Адже, як і будь-яку науку, юридичну науку відрізняє від інших суспільних наук своєрідність її предмета, тобто ті особливі процеси і явища, закономірності, об'єктивні закони, які вона вивчає. Отже, юридична наука відокремилась у всій системі суспільних знань саме тому, що вона цілком спеціалізується на вивченні права і держави.

У зв'язку із різними підходами до трактування поняття науки загалом поняття юридична наука в літературі розглядається неоднозначно. Проте з огляду на загальне поняття науки юридичну науку слід розглядати як процес дослідницької інтелектуальної людської діяльності, спрямованої на виробництво нових знань, і як наслідок цього процесу – суму набутих, теоретично систематизованих знань.

Юридична наука як система знань – це наука про закономірності процесу розвитку держави та права і, що найголовніше, сутність держави та права. Вона досліджує їх місце і роль у суспільному житті. Ці два суспільні явища, феномени (державу і право) юридична наука завжди розглядає у сукупності та взаємозв'язку. А відтак можна твердити, що юридична наука, це: 1) шлях [18, с.690] здобуття нових знань про державу і право; 2) система знань про закономірності сукупного розвитку та сутності держави і права; 3) певна сфера (супергалузь) цих знань.

Предметом юридичної науки, що відрізняє її від інших суспільних наук, є держава і право як суспільні явища. При цьому юридична наука вивчає державу і право як специфічні суспільні явища, яким властиві свої внутрішні закономірності розвитку.

Однак юридична наука займається не лише "пізнанням специфічних закономірностей розвитку властивих державі і праву" [4, с.6], але й пізнанням їхніх нерозривних зв'язків і взаємодії, їх спільної службової ролі і призначення в суспільному житті.

П.М.Рабінович справедливо визначає предметом юридичної науки специфічні закономірності права та держави (державно-правові закономірності) як об'єктивні, необхідні, суттєві, для певних умов загальні і сталі зв'язки державно-правових явищ між собою, а також з іншими феноменами, які зумовлюють якісну визначеність цих явищ, що виявляється в їх юридичних властивостях [9, с.155].

Наука як система своєю чергою повинна розглядатися двоєю: 1) як закономірна послідовність складників певної науки (внутрішня закономірність) і 2) як закономірна послідовність юридичних наук (зовнішня закономірність).

В юридичній науці, як закономірній послідовності певних її складників, елементів, виділяють два рівні: емпіричний (наукові факти – джерела знань про властивості явищ та предметів державно-правової дійсності, що спостерігаються емпірично; емпіричні закони – знання про визначені тенденції їх розвитку тощо) і теоретичний (на теоретичному рівні юридичної науки висуваються наукові гіпотези, формулюються поняття, категорії й закони, створюються теорії та концепції державно-правових явищ, формуються рекомендації та пропозиції щодо їх удосконалення).

В юридичній літературі виділяють й інші елементи системи юридичної науки за різними критеріями (за формою відображення державно-правової дійсності, залежно від аспекту вивчення державно-правових явищ, від конкретного елементу предмета дослідження та ін.) [9, с.154-155].

Усе це свідчить про те, що юридична наука як система певних її складників, елементів має складну внутрішню будову, яка характеризується наявністю багатьох елементів знання про державно-правові явища та їх зв'язком, залежністю і взаємним впливом.

Складність, системність таких явищ, як держава і право, що є предметом наукового дослідження, зумовлюють і зовнішню закономірність юридичної науки, виділення в її складі окремих галузей, які відповідають конкретному предмету дослідження. В сукупності ці галузеві науки утворюють єдину систему науки про державу і право.

Так у системі юридичної науки можна виділити п'ять основних груп юридичних наук: 1) загальні теоретико-історичні юридичні науки; 2) галузеві юридичні науки; 3) комплексні юридичні науки; 4) прикладні юридичні науки; 5) міжнародно-правові юридичні науки.

Першу групу наук в юридичній літературі ще називають загально-теоретичними [1, с.371-372], або теоретико-історичними [9, с.20], однак, на нашу думку, назва загальні теоретико-історичні науки більш точно відображає їхню сутність. Адже предметом їх вивчення, дослідження є державно-правові явища з погляду принципу історизму і, водночас, вони є фундаментальними, загальними

для всіх інших юридичних наук, бо досліджують загальні риси, закономірності держави і права. До цієї групи наук належить загальна теорія держави і права, історія держави і права, історія політичних та правових учень.

Об'єктивним фактором, що зумовлює диференціацію юридичної науки, виділення у її системі галузевих наук є насамперед система права, її внутрішня структура. Існування окремих галузей права, що об'єктивно впливають і на формування відповідних галузей законодавства (хоча можливий ще й зворотний зв'язок, як, наприклад, при формуванні комплексної галузі сільськогосподарського /аграрного/ права), зумовлює і необхідність їх осмисленого, специфічного дослідження та вивчення. І якщо предметом юридичної науки в цілому є держава та право, закономірності їх виникнення і розвитку, то предметом дослідження кожної окремої галузі юридичної науки є визначені галузі права, галузі законодавства та відповідні сфери правового регулювання. Отже, в системі юридичної науки можна виділити окремі галузеві юридичні науки, що в основному відповідають існуючим галузям права: наука конституційного (державного) права, адміністративного права, цивільного права, кримінального права, адміністративно-процесуального права, цивільно-процесуального права, кримінально-процесуального права, а також наука фінансового права, земельного права, трудового права, сімейного права, виправно-трудоного права та ін.

Однак необхідність спеціалізації правового регулювання окремих, специфічних ділянок, сфер суспільних відносин та певна взаємодія основних галузей права та галузей законодавства у цій сфері зумовлювала формування комплексних галузей законодавства, що в свою чергу знаменувало і початок процесу становлення комплексних галузей права, а отже, і юридичних наук. Сьогодні можна виділити такі комплексні юридичні науки: наука господарського права, наука аграрного права, наука екологічного права (тобто науки, що сформувалися на базі комплексних інтегрованих галузей законодавства). Однією з таких наук є комплексна юридична наука – наука сільськогосподарського (аграрного) права, визначальну роль у становленні якої відіграла поява комплексних уніфікованих та спеціалізованих нормативно-правових актів, що відображали специфіку аграрного землекористання, сільськогосподарського виробництва та формування на їхній основі комплексної інтегрованої галузі сільськогосподарського законодавства та однойменної галузі права.

Крім згаданих груп наук, є ще прикладні юридичні науки, тобто науки, спрямовані на теоретичне освоєння техніки юриспруденції [1, с.377-378] (криміналістика, судова статистика, судова психологія та ін.).

В окрему групу юридичних наук виділяють також міжнародно-правові науки (науку міжнародного публічного права та науку міжнародного приватного права).

Основним завданням юридичної науки є об'єктивне відображення дійсності, законів її розвитку з метою "озброєння" людини новими знаннями. Для досягнення цієї мети наука виконує різноманітні функції, в яких виявляється суть і призначення її в суспільстві.

Функції юридичної науки – це "основні напрями її впливу на соціальні явища, насамперед на право і державу, на суспільні відносини, на формування і розвиток особи" [9, с.157].

У питанні про перелік та зміст функцій юридичної науки немає достатньої єдності поглядів. Так, на думку П.О.Недбайла, юридичній науці в цілому

властиві такі функції: онтологічна (що в свою чергу складається з двох функцій – констатаційної та інтерпретаційної), евристична, методологічна, політична, практико-організаційна, ідеологічна і прогностична [8, с.134]. Інший перелік функцій дає П.М.Рабінович [9, с.157-158], А.Ф.Черданцев [17, с.7-8] та ін.

На наш погляд, враховуючи особливості предмета, цілі та специфіку методології юридичної науки, доцільно виділити такі основні функції юридичної науки: 1) евристична – головна, фундаментальна функція юридичної науки, що полягає у відкритті нових, раніше не відомих знань про явища та процеси державно-правової дійсності. Ця функція є базовою, визначальною для всіх інших функцій – адже завдання, яке вона виконує, є фактично головним завданням, а в кінцевому підсумку – і метою самої юридичної науки; 2) пізнавальна функція, що полягає у виявленні існуючих державно-правових явищ; 3) констатуюча функція, що полягає у фіксації вже виявлених явищ та фактів державно-правової дійсності; 4) описова функція, з допомогою якої описують явища та факти державно-правової дійсності; 5) інтерпретаційна функція, що полягає у поясненні сутності державно-правових явищ, їхніх основних властивостей, функцій, закономірностей; 6) прогностична – полягає у передбаченні розвитку державно-правових явищ, тих змін, які з ними відбудуться в майбутньому; 7) практико-прикладна – функція, з допомогою якої формулюються рекомендації, пропозиції щодо удосконалення, розвитку певних державно-правових інститутів; 8) методологічна – полягає у використанні положень юридичної науки, вже відкритих нею знань та законів як методологічної основи, фундаменту для здобуття нових знань чи вдосконалення вже добутих (як в юриспруденції, так і в інших науках); 9) ідеологічно-виховна – полягає у цілеспрямованому впливі юридичної науки передусім на правову, а також моральну, політичну свідомість людей, підвищенні їх правової культури та зміцнення у суспільній свідомості авторитету права як основного регулятора поведінки.

Методологія сучасної юридичної науки є дуже складним і багатоплановим явищем. Ця обставина зумовлює значну різноманітність способів і підходів до інтерпретації її поняття. В юридичній літературі тепер немає однозначного, цілісного трактування понять “методологія” і “метод” та похідних від них. Так одні автори ототожнюють методологію з філософією [13, с.13], діалектикою та історичним матеріалізмом [10, с.3], розуміють її як науку про методи [7, с.24-25] тощо. Найпоширенішим є розуміння методології юридичної науки як системи теоретичних принципів, логічних прийомів, спеціальних методів і засобів пізнання державно-правових явищ [12, с.6].

П.М.Рабінович визначає методологію юридичної науки як а) систему підходів і методів, способів наукового дослідження, а також як б) вчення (теорію) про їх використання в процесі дослідження державно-правових явищ [9, с.158]. Аналогічне визначення методології юридичної науки дає і Н.І.Козюбра [5, с.8]. Отже, методологію юридичної науки слід розглядати дwoяко:

1) як систему певних її елементів, тобто з позицій її внутрішньої будови, зумовленої предметом юридичної науки і пристосованої до нього. В цьому розумінні методологія як система є впорядкованою сукупністю, комплексом пізнавальних та дослідницьких засобів – певних теоретичних принципів та підходів, методів та способів пізнання і дослідження державно-правових явищ;

2) як елемент іншої системи, інакше кажучи, надсистеми, якою є юридична наука. Тут методологію треба розглядати як сукупність знань, учення (теорію)

про пізнавальні та дослідницькі засоби юридичної науки та їх застосування. В такому розумінні методологія є складником юридичної науки, що належить до її теоретичної частини. Як зазначає Н.І.Козюбра, "таке вчення не є якоюсь відособленою, локалізованою науковою дисципліною, воно внутрішньо іманентне всій юридичній науці і є невід'ємною частиною її теорії" [5, с. 14].

Дуже широкий діапазон думок спостерігаємо і стосовно трактування методу юридичної науки. На наш погляд, методи юридичної науки треба розглядати як складові елементи системи методології правознавства. Отож метод юридичної науки – це специфічний спосіб наукового дослідження явищ та фактів державно-правової дійсності.

Усі методи юридичної науки можна певним чином класифікувати, поділити на окремі групи. Такі групи методів юридичної науки різними авторами трактуються неоднаково. Так В.М.Сиріх виділяє такі їх види: метод матеріалістичної діалектики, загальні прийоми, спеціальні методи і окремо-правові [11, с. 13]. Часто методи ділять за сферою їх застосування на загальний, діалектико-матеріалістичний метод; методи, загальні для наук, але спеціальні щодо загального; окремо-правові методи [16, с. 12-18]. Вдалою, на наш погляд є класифікація методів, запропонована П.М.Рабіновичем: філософсько-світоглядні підходи, загальнонаукові, групові та спеціальні методи [9, с. 158-159].

Загалом, класифікація методів, їх поділ на певні групи є дещо умовними. Це пояснюється тим, що в сучасних умовах спостерігається широка інтеграція наук, яка виявляється і у використанні однією наукою методів інших наук. Зокрема, в юридичну науку все ширше проникають методи соціології, психології, логіки, кібернетики.

Значення юридичної науки розкривається через її завдання та зв'язок з практикою державно-правового життя.

Одним із першочергових завдань юридичної науки, найголовнішим за своєю значущістю, є, як видається, розробка проблем системи законодавства, її розвитку. Це пояснюється підвищенням ролі правового регулювання суспільних відносин, яке своєю чергою передбачає необхідність постійного вдосконалення законодавства. У зв'язку з цим галузеві, комплексні юридичні науки, поряд з участю у вирішенні теоретичних питань системності законодавства, перевірки і розвитку вироблених правових конструкцій, покликані підготувати конкретні рекомендації щодо побудови системи законодавства кожної окремої галузі.

У сучасних умовах юридична наука повинна глибоко розробляти для державно-правової практики конкретні наукові пропозиції і рекомендації, що торкаються усіх найважливіших сфер суспільного життя. Можна без перебільшення стверджувати, що в наш час, коли створюється правова держава, соціальна практика не може не вивчати і, найголовніше – не враховувати теоретичних висновків, які випливають із узагальнення її досвіду, а також не брати до уваги науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на вдосконалення практичної діяльності. Взаємозв'язок науки і практики, їх взаємопроникнення і взаємозумовленість ніколи не були такими органічними, нерозривними, як тепер, в умовах докорінних змін у сфері державно-правового життя України.

В умовах розбудови української держави та створення її єдиної, цілісної правової системи головне завдання вчених полягає в піднесенні ролі і значення всіх суспільних наук, зокрема – юридичної (правової) науки, на рівень тих

високих вимог, які пред'являє до них реальна дійсність, суспільна практика. В.О.Котюк слушно зазначає, що прогрес науки полягає в тому, що вона все повніше і глибше відображає реальну дійсність [6, с.3]. Разом з тим не можна відкидати загальні закономірності розвитку юридичної науки та специфічні галузеві наукові закони юридичного поступу. Проте треба пам'ятати і про те, що йдеться не про подальший поступовий розвиток старих доктрин, а про становлення радикально нових правових інститутів (зокрема, інституту приватної власності на землю) та цілих правових наукових систем. До них, зокрема, належить і аграрне право як системне утворення, яке, на відміну від колишнього колгоспного права, уособлює не один монопольний суб'єкт аграрних відносин, яким був колгосп, а багатоструктурну групу аграрних суб'єктів, заснованих на різних формах власності.

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Курс лекций: В 2 т. – Свердловск, 1972.
2. Большая Советская энциклопедия. – М. – Т.29; Советский энциклопедический словарь. – М., 1987.; Украинский советский энциклопедический словарь. – К., 1988. – Т.2
3. Большая Советская энциклопедия. – 2-е изд. – М., 1954. Див. також: Краткий философский словарь. – М., 1955.
4. Керимов Д.А., Шейндлин Б.В. О предмете общей теории государства и права. / Советское государство и право – 1957. – №12.
5. Козюбра Н.И. Понятие и структура методологии юридической науки. // Методологические проблемы юридической науки: Сб. науч. трудов. – К.: Наук. думка, 1990.
6. Котюк В.О. Теория права: Курс лекций. – К.: Вентурі, 1996.
7. Лукич Р. Методология права. – М.,1981; Баскин Ю.Я., Фельдман Д.И. Международное право: Проблемы методологии. – М., 1971; Проблемы теории государства и права / Под ред. С.С.Алексеева. – М.: Юрид. л-ра, 1987.
8. Недбайло П.Е. Введение в общую теорию государства и права. – К., Вища шк.,1971.
9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. – К., 1994.
10. Строгович М.С. Методологические вопросы юридической науки / Вопросы философии. – 1965. – №12.
11. Сырых В.М. Метод ираровой науки (основные элементы, структура). – М., 1980.
12. Теория государства и права / Отв.ред. ред. А.И.Королёв, Л.Е.Явич. – Л., 1987.
13. Теория государства и права / Под ред. К.А.Мокичева. – М., 1970.
14. Українська Радянська енциклопедія. – Т.7. Украинский советский энциклопедический словарь. – Т.2; Советский энциклопедический словарь.
15. Українська Радянська енциклопедія. – 2-ге вид. – К., 1983. – Т.10.
16. Фельдман Д.И., Курдюков Г.И., Лазарев В.В. Теоретические проблемы методологии исследования государства и права. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1975; Радько Т.М. Методологические вопросы познания функций права. – Волгоград,1974; Баскин Ю.Я., Фельдман Д.И. – Указ. соч.

17. Черданцев А.Ф. Понятие и функции юридической науки // Методология советского правоведения. Межвуз. сб. / Под ред. Л.А.Гупало. – Свердловск: УрГУ, 1978 – Вып.70.
18. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю.С.Шемшученко. – К.: Femina, 1996.

N. Bagaj

THE DEFINITION OF LEGAL SCIENCE

In the system of legal science we can distinguish five main groups of legal science:

- 1) general theoretical and historical legal science;
- 2) branches of legal sciences;
- 3) complex legal science;
- 4) applied legal science;
- 5) the sciences of international law.

The notion of legal science is revealed through its functions, methodology and connection with public life practice.

Стаття надійшла до редколегії 18.10.98